

Klasik ve Modern Dönemde Yazılmış İki Usûlün (Mir'âtü'l-Uşûl ile Uşûlü'l-Fıkh) Mukayesesi

Comparison of Two Usûl (Mir'âtü'l-Uşûl and Uşûlü'l-Fıkh)
Written in The Classical And Modern Period

Hilal ÖZAY Hatice Esra CAN

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Kur'an Kursu Öğreticisi
İslami İlimler Fakültesi Diyanet İşleri Başkanlığı
İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Gebze İl Müftülüğü
Tokat | Türkiye Kocaeli | Türkiye
hilal.ozay@gop.edu.tr canelifzeynepx@gmail.com
orcid.org/0000-0001-6412-443 orcid.org/0000-0002-6149-8047

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Araştırma Makalesi Article Types | Research Article
Geliş Tarihi | 15 Ekim 2021 Received | 15 October 2021
Kabul Tarihi | 21 Aralık 2021 Accepted | 21 December 2021
Yayın Tarihi | 30 Aralık 2021 Published | 30 December 2021

Bu makale *Molla Hüsrev'in Mir'âtü'l-Uşûlü ile Zekiyyüddin Şa'bân'ın Usûlü'l-Fıkh'ının Şer'î Deliller Bağlamında Karşılaştırılması* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2021

This article, was produced from the master thesis *Molla Hüsrev'in Mir'âtü'l-Uşûlü ile Zekiyyüddin Şa'bân'ın Usûlü'l-Fıkh'ının Şer'î Deliller Bağlamında Karşılaştırılması*. Tokat Gaziosmanpaşa University, 2021.

Atıf | Cite as:

Özay, Hilal - Can, Hatice Esra. "Klasik ve Modern Dönemde Yazılmış İki Usûlün (Mir'âtü'l-Uşûl ile Uşûlü'l-Fıkh) Mukayesesi [Comparison of Two Usûl (Mir'âtü'l-Uşûl and Uşûlü'l-Fıkh) Written in The Classical And Modern Period]". *Tokat İlmîyat Dergisi | Tokat Journal of İlmîyat* 9/2 (Aralık | December 2021), 465-485.
<https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1010420>

İntihal | Plagiarism:

Bu makale, iThenticate aracılığıyla taranmış ve intihal içermediği teyit edilmiştir.
| This article, has been scanned by iThenticate and no plagiarism has been detected.

Copyright ©

Published by Tokat Gaziosmanpaşa University Faculty of Islamic Sciences. Tokat | Turkey.
<https://dergipark.org.tr/ilmiyat>

Comparison of Two Usûl (Mir'atü'l-Uşûl and Uşûlü'l-Fiqh) Written in The Classical And Modern Period

Abstract: Uşûlü'l-fiqh which deals with the sources and foundations of Fiqh and the methods of making judgments from them, is a branch of science that was constituted and developed by Muslims for the first time. Many works have been written until today about that science. One of those works is *Mir'atü'l-uşûl fî sharhi Mirkâtü'l-vuşûl*, which belongs to Molla Khusrav and was used as a textbook in Ottoman madrasahs for a long time. It reflects the depth and characteristics of the classical uşûlü'l-fiqh, shedding light on the works of uşûlü'l-fiqh after it. The other writing that belongs to Zakiyyuddîn Sha'bân, who represents the modern era, is *Uşûlü'l- fiqhi'l İslâmî*, and it is still used as a textbook in today's educational institutions. It is one of the effective Fiqh methodology books of that era and widely cited in studies on methodology. In this article, ecclesiastical evidences of those two works, written in the field of uşûlü'l-fiqh are compared in terms of style, method, content, and features.

Two works have general characteristics of their period and by summarizing the rich acquis before them, they also became a source for the works that followed them. The parts of those works, representing the classic and modern era, related to religious evidence were based.

Molla Khusrav, author of *Mir'atü'l-uşûl*, is Islamic law scholar. He lived in the 15th century and wrote significant works about Fiqh and its methodology. *Mirkâtü'l-vuşûl* and its commentary, *Mir'atü'l-uşûl*, have a decisive importance in understanding his views on the method of uşûlü'l-fiqh. He has become significant representative of classical uşûlü'l-fiqh thanks to those works.

Mir'atü'l-uşûl has a rightful reputation in terms of its systematic structure, written in a plain and understandable Arabic, and the fact that it has been the source of many methodology and *furû* works, and has an important place in the history of uşûlü'l-fiqh. In terms of classification of topics and method, it was written according to Hanafi method (Fuqaha method). But in certain aspects, it also have the characteristics of the mamzûc method. It was based on the application of the uşûl to the furû', as in the later Hanafi methodology works. Topics were discussed in the form of question and answer pursuant to Hanafi and Shafi sects and finalized with the view accepted by the Hanafi sect. Same way it also includes disputes that conflicts within the Hanafi sect but opinion of Abu Hanife was preferred. Also, Zakiyyuddîn Sha'bân, who is author of *Uşûlü'l- fiqhi'l İslâmî*, which represents the modern era, wrote many works in the field of Fiqh and Fiqh methodology like Molla Khusrav. He aimed to explain method issues in easy way and with lots of examples in his work by considering language, wording and method of classic era fiqh methodology works. Topics were taken up systematically, clause by clause, with their cause and effect. Author evaluated topics in the framework of four sects. At the end, he gave a place for the opinion that should be preferred and the evidences about why it should be preferred. He didn't give priority to the views of any sect.

Molla Khusrav limited the shar'î evidences as Kitab, sunnah, ijma' and qiyas. He evaluated shar'u men kablenâ within Kitab and sunnah, companion' views within Sunnah, custom within ijma. He evaluated istihsan within qiyas. He stated that the other evidences are to be taken with one of these four evidences. According to the Hanafi Sect, He classified the evidences as fâsid and non-fâsid proofs.

Zakiyyuddîn Sha'bân evaluated the shar'î evidences in terms of whether scholars accept evidence or not. He has classified the shar'î evidences as evidences on which there is consensus and disagreement. Kitab, sunnah, ijma, and qiyas are evidences

that agreed upon. Disputed over evidences are masâlih-i mursele, istihsân, istishâb, custom, shar'u men kablenâ, seddi zerâ-i, and expression of companion. He pointed out that istishâb is the last evidence to be resorted among the other religious evidences. In both works, many examples have been used in describing the concepts of uşûlü'l-fıkh and explaining the rules of uşûlü'l-fıkh. It was seen that some of these examples were given on the same subjects in both works.

Keywords: Islamic Law, Molla Khusrav, Zakiyyuddîn Sha'bân, Mir'âtü'l-uşûl, Uşûlü'l-fıhî'l İslâmî, Religious Evidences.

Klasik ve Modern Dönemde Yazılmış İki Usûlün (Mir'âtü'l-Uşûl ile Uşûlü'l-Fıkh) Mukayesesi

Öz: Fıkhın kaynaklarını ve temellerini, bunlardan hüküm çıkarma yöntemlerini konu alan fıkıh usulü ilmi ilk defa Müslümanlar tarafından oluşturulmuş ve geliştirilmiş özgün bir ilim dalıdır. Bu ilme dair günümüze kadar pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden birisi klasik fıkıh usulünün derinliğini ve özelliklerini yansıtan, kendisinden sonraki fıkıh usulü eserlerine ışık tutan ve Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulan Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vûşûl* adlı eseridir. Diğeri de modern dönemi temsilen, bu dönemin etkili fıkıh usulü metinlerinden olan, halen günümüz eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan ve usûl ile ilgili yapılan çalışmalarda çokça atıf yapılan Zekiyyüddîn Şa'bân'ın *Usûlü'l-fıkhî'l İslâmî* adlı eseridir. Bu makalede bu iki eserin şer'î delilleri konu alan bölümleri içerik, üslup ve yöntem açısından karşılaştırılmıştır. Kendi dönemlerinin genel özelliklerini taşıyan iki eser aynı zamanda kendilerinden önceki zengin müktesebâtı özetlemek suretiyle kendilerinden sonraki eserlere de kaynaklık etmişlerdir. Klasik ve modern dönemleri temsil eden bu eserlerin şer'î delillerden oluşan bölümleri esas alınmıştır. *Mir'âtü'l usûl*'ün müellifi Molla Hüsrev 15. Yüzyılda yaşamış, fıkıh ve fıkıh usulüne dair kıymetli eserler ortaya koymuş bir İslam hukuk âlimidir. *Mirkâti'l-vûşûl* ve onun şerhi olan *Mir'âtü'l-usûl* onun fıkıh usulüne dair görüşlerinin anlaşılmasında belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Bu eserleriyle klasik fıkıh usulünün önemli bir temsilcisi haline gelmiştir. *Mir'âtü'l usûl* gerek sistematik yapısı gerek sade ve anlaşılır bir Arapça ile yazılmış olması, hazırlanışında birçok usul ve furu eserinin kaynaklık etmiş olması açısından haklı bir şöhrete sahip olmuş ve fıkıh usulü tarihi açısından da önemli bir yer tutmuştur. Konuların tasnifi ve usul anlayışı açısından Hanefî usulüne (fukaha metodu) göre telif edilmiştir. Ama belli yönlerden de memzûc metodu özelliklerini taşımıştır. Sonraki dönem Hanefî usul eserlerinde olduğu gibi usulün furû'a tatbiki-ni esas almıştır. Konular Hanefî ve Şafii mezhepleri ekseninde soru cevap şeklinde ele alınmış ve Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen görüşle sonlandırılmıştır. Aynı şekilde Hanefî mezhebinin kendi içerisindeki ihtilaflara da yer verilmiş fakat Ebû Hanife'nin görüşü tercih edilmiştir. Modern dönemi temsil eden *Usûlü'l fıkhî'l İslami* adlı eserin sahibi Zekiyyüddin Şa'bân da Molla Hüsrev gibi fıkıh ve fıkıh usulü alanında pek çok eser kaleme almıştır. Klasik dönem fıkıh usulü eserlerinin dil, üslup ve metot açısından taşıdığı zorlukları dikkate almış, eserinde usul konularını kolay bir üslupla ve bol örnekle açıklamayı gaye edinmiştir. Konular madde madde, nedenleri ve sonuçları ile birlikte sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Yazar konuları dört mezhebin görüşleri çerçevesinde değerlendirmiş, sonunda tercih edilmesi gereken görüşe ve niçin tercih edilmesi gerektiğine dair delillere yer vermiştir. Herhangi bir mezhebin görüşüne öncelik vermemiştir.

Molla Hüsrev şer'î delilleri Kitap, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere dört ile

sınırlandırmış, şer'u men kablenâyı Kitab ve sünnet kapsamında, sahabî kavlini sünnet, örfü de icmâ içerisinde değerlendirmiştir. İstihsan konusunu da kıyas konusu içerisinde ele almıştır. Diğer delillerin de bu dört delilden biriyle amel etmek olduğunu ifade etmiştir. Delilleri Hanefi mezhebine göre fâsîd ve fâsîd olmayan deliller şeklinde bir ayrıma tabi tutmuştur.

Zekiyüddîn Şa'bân şer'î delilleri bilginlerin hüccet kabul edip etmemeleri noktasından değerlendirmiş ve üzerinde ittifak edilen ve ihtilaf edilen deliller olarak sınıflandırmıştır. Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas üzerinde ittifak edilen delillerdir. İhtilafî deliller ise mesâlih-i mürsele, istihsan, istishâb, örf, şer'u men kablenâ, seddi zerâi ve sahabî kavlidir. İstishâbın şer'î deliller içerisinde en son başvurulacak delil olduğuna işaret etmiştir. Her iki eserde de usul kavramlarının tarifinde ve usul kaidelerinin izah edilmesinde pek çok örnek kullanılmıştır. Bu örneklerden bazılarının her iki eserde aynı konularda verildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Molla Hüsrev, Zekiyüddîn Şa'bân, Mir'âtü'l-usûl, Şer'î Deliller.

Giriş

Kaynak ve yöntem bilgisi mahiyetinde olan fıkıh usulü İslâmî ilimler içerisinde çok önemli bir yere sahiptir. Bu ilim olmadan fıkıhın kaynak ve delillerini doğru anlamak ve bunlardan güvenilir hükümler çıkarmak mümkün değildir. Dinin temel kaynaklarının doğru bir şekilde, Şâr'i'in kastettiği mana ve hedeflere uygun olarak hayata aktarılması süreci tarih boyunca Müslümanların önemli meselelerinden birisi olmuş ve bu nedenle öteden beri İslâm âlimleri bu ilme dair pek çok eser kaleme almışlardır. Bu eserlerden birisi klasik, diğeri de modern dönemi iyi bir şekilde yansıttığı düşünülen iki eser makale konusu olarak seçilmiştir. Bu eserlerin şer'î delilleri konu alan bölümleri içerik, üslup ve yöntem açısından incelenmiş ve karşılaştırması yapılmıştır. Bu suretle klasik ve modern her iki dönemin fıkıh usulü özelliklerinin ele alınan eserlerde tezahürüne ve geçmişten günümüze kadar devam eden bu süreçteki birikimine dikkat çekilerek bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Karşılaştırmanın her iki eserin şer'î deliller bölümleri ile sınırlandırılması uygun bulunmuştur. Çünkü fıkıh usulü konuları hem kapsamlı hem de içerik açısından zengin olduğu için her bir bölüm kendi içerisinde ayrı bir çalışma konusu oluşturmaktadır. Ayrıca klasik döneme ait olan eserin şer'î deliller bölümü eserin yaklaşık dörtte üçünü kapsamaktadır. Bu konu içerisinde yer alan lafızlar bahsi modern dönemde şer'î delillerden ayrı müstakil bir bölüm olarak ele alınmıştır.

Klasik dönem fıkıh usulü eseri olarak Osmanlı medreselerinde uzun süre ders kitabı olarak okutulmuş olan ve klasik fıkıh usulünün derinliğini, özelliklerini yansıtan Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) *Mir'âtü'l-*

uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl adlı eseri belirlenmiştir. Modern dönemi temsilen de bu dönemin etkili fıkhî usûlü metinlerinden olan, halen günümüz eğitim kurumlarında ders kitabı olarak okutulan ve usûl ile ilgili yapılan çalışmalarda çokça atıf yapılan Zekiyyüddîn Şa'bân'a ait *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî* adlı eser tercih edilmiştir.

Makale'de ele alınan eserlerden *Mir'ât* üzerine Türkçe ve müstakil nitelikte Hasan Özket'in, "Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-usûl Adlı Eserinin Kaynakları" isimli yüksek lisans tezi ile Ferhat Koca'nın Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nde yer alan "Mir'âtü'l-usûl" adlı madde tespit edilmiştir. Bu eserin muhtasarı olan *Mirkât* üzerine Türkçe dört çalışma yapılmıştır.¹ Karşılaştırması yapılan diğer eser *Usûlü'l-fıkh* hakkında ise İbrahim Kâfi Dönmez'in tercümesi dışında müstakil bir çalışma tespit edilmemiştir.

1. İçerik Açısından Eserlerin Karşılaştırılması

Mir'âtü'l-usûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl adlı eser on beşinci yüzyılda Molla Hüsrev tarafından "usûl ilmine ulaşmanın merdiveni" anlamına gelen *Mirkâtü'l- vüşûl ilâ 'ilmi'l- usûl*² adlı Hanefî usulüne göre yazılmış, muhtasar eserin şerhi olarak kaleme alınmıştır. Molla Hüsrev *Mirkât* adlı eserini oluştururken Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî'nin *Usûlü'l-Pezdevî* adlı eserini esas

¹ Birincisi; Haydar Sadıkoğlu tarafından *Fıkh Usûlü: Mirkâtü'l-Vusûl Tercümesi ve Şerhi* adıyla ikinci baskısı 2014 yılında yapılmış olan tercümedir. Bu çalışma Mir'ât'ten faydalanılarak yapılmış mefhumî bir tercüme olmakla beraber dilinin ağırlığı dikkat çekmektedir. Zaman zaman metinde olmayan ekleme ve eksiltmelere rastlanmaktadır. *Mirkât*'in asıl metni müellif tarafından yazılmış ve edisyon kritiği yapılmamıştır. Bu nedenle metinde de bazı hatalar söz konusudur. ikincisi; Prof. Dr. Halit Ünal tarafından yapılmış olan *Mirkât* tercümesidir. Bu çalışma Avrupa İslâm Araştırmaları dergisinde parça parça yayımlanmış olmakla beraber eserin tamamına ulaşılabilen eser "hurûfu'l-meânî" konusunda son bulmuştur. Bu metinde de Mir'ât'ten faydalanılarak dipnot usûlüyle bilgiler sunulmuştur. Üçüncüsü; en yeni ve kapsamlı bir çalışma olan Doç Dr. Davut İltiş'a ait olan tercümedir. Bu çalışma dil açısından anlaşılır olmasının yanında konuların işleniş şekli itibariyle de ihtiyaca cevap verebilecek türden bir tercüme olmuştur. Bu eserde de *Mirkât* metni esas alınmış dipnot kısımlarında Mir'ât'ten açıklamalar yapılmıştır. Dördüncüsü de; Seyit Badir tarafından "Molla Hüsrev ve Mirkâtü'l-Vusûl Adlı Eserindeki Yöntem" isimli yüksek lisans tezidir. (Molla Hüsrev, *Fıkh Usûlü Mirkâtü'l-Vusûl Tercümesi ve Şerhi*, çev. Haydar Sadıkoğlu (İstanbul: Özgü Yayınları, 2014); Seyit Badir, *Molla Hüsrev ve Mirkâtü'l-vusûl Adlı Eserindeki Yöntemi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fıkhil-İslâmî (İslâm Hukuk İlminin Esasları)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990); Halit Ünal, "Mirkâtü'l Usul", *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 2/3 (2009), 27-49; "Mirkâtül Vusûl ilâ 'ilmi'l-Usûl-II", *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 3/1 (2010), 88-110; "Mirkâtül Vusûl ilâ 'ilmi'l-Usûl-III", *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 4/1 (2011), 49-69.

² Molla Hüsrev, *Mirkâtü'l-vüşûl ilâ 'ilmi'l-usûl* (İstanbul: Matbaa-i el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevi, 1291/1874); İsmail Paşa el-Bağdadi, *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asârü'l-musannifin* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955), 2/211.

almıştır.³ Ancak *Mirkât*'in anlaşılmasında ortaya çıkan güçlükler müellifi, kendi eserine şerh yazmaya sevk etmiştir. Bu şerh “usûl ilminin aynası” anlamında *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl*⁴ olarak isimlendirilmiştir.⁵

Bu eser Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş,⁶ defalarca basılmış (İstanbul, 1217, 1262, 1272, 1273, 1282, 1296, 1304, 1310,1321, Kahire, 1289),⁷ üzerine birçok haşiye yazılmış ve kendisinden sonraki fıkıh usulü eserlerine de etki etmiştir. Mesela Büyük Haydar Efendi (1837-1903) Kur'an'a ait konular için kullanmış olduğu “mebahis-i hâssa” başlığı altında Molla Hüsrev'in ifadelerine yer vermiştir.⁸ Mehmed Seyyid Bey (1873-1925) de Kitab'a mahsus konularda aynı yöntemi izlemiştir.⁹ Şakir el-Hanbelî *Usûlü'l Fıkhî'l-İslâmî* adlı eserinin dipnotunda birçok usulcünün kıyas tanımını verdikten sonra Molla Hüsrev'in tanımını tercih etmiştir.¹⁰

Mir'âtü'l-usûl konuların tasnifi ve usûl anlayışı açısından Hanefî usûlüne (fukaha metodu) göre telif edilmiştir. Eserde zaman zaman emir-nehî konusu içerisinde Allah'ın fiilleri, hüsün-kubuh, kudret konularını işlemek gibi kelâmî tartışmalara da yer verilmektedir. Ayrıca tümevarım yani fûrûdan hareket ederek usûl kurallarını tespit etmek yerine, usul kuralları tümdengelim metoduyla fûrûa tatbik edilmektedir. *Mir'âtü'l-usûl*'de konular fer'î bir örneklerle açıklanarak genellikle Hanefî ve Şâfi mezhebinin ihtilafı üzerinden soru sorulmak ve cevaplandırılmak suretiyle işlendikten sonra Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen görüşle nihayetlendirilmektedir. Ayrıca eserde varsa Hanefî mezhebinin kendi içerisinde Ebû Yusuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805) ve İmam Züfer'in (ö. 158/775) muhalefetlerine de yer verildikten sonra Ebu Hanife'nin (ö. 150/767) görüşünün esas alındığı görülmektedir. Müellif önce kendi tercih ettiği görüşü ardından muhalif görüşü delilleriyle anlatmakta ve kendi doğruluğunu ispat etmeye çalışmaktadır. Eserde akli-kelami bir dilin kullanılması, mantıka dair bir mukaddimeye yer verilme-

³ Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî, *el-Usûl*, nşr. Abdullah Mahmud Umer (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997); Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl* (İstanbul: Dersaadet, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniyeye, 1321/1903), 2.

⁴ İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin*, 2/211.

⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 4.

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayinevi, 1988), 22.

⁷ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 204.

⁸ Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri*, nşr. M. Çevik – K. Meral (İstanbul: Meral Yayınları, ts.), 21.

⁹ Muhammed Seyyid Bey, *Medhâl* (İstanbul, Matbaai-Amire, 1333/1914), 1/27.

¹⁰ Muhammed Şakir el-Hanbelî, *Uşûlü'l-fıkhî'l-İslâmî* (İstanbul: Güven Matbaacılık, ts.), 48.

si mütekellim yöntemini de çağrıştırmaktadır. Eserde nakli deliller kadar akli delillere de yer verilmiş olması göz önünde bulundurulduğunda eserin kelimacı-hukukçu ortak yaklaşımını yansıtan memzûc metotla kaleme alındığı düşüncesini de doğurmaktadır.¹¹ Yine Molla Hüsrev'in ictihad konusunu eserin sonuna alması da memzûc yöntemini dikkate aldığına işaret etmektedir.¹²

Molla Hüsrev veciz, sade ve anlaşılır bir Arapça ile yazdığı eserini hazırlarken birçok usul ve fûrû eserinden yararlanmıştı. Eserin mukadime kısmında yararlandığı yirmi sekiz usûl ve fûrû kitabının isimlerini sözlük anlamlarını vererek zikretmiştir. Bu eserler; *Takvîm, Mîzân, Burhân, Mahsûl, İhkâm, Muğni, Tenkîh, Tebyîn, Menâr, Tavzîh, Minhâc, Keşfü'l-esrâr, Takrîr, Tahkîk* isimleriyle ondört usûl eserine yer vermektedir. Fûrû eserleri olarak da *Dürer, Bihâr, Nâfi, Müstesfâ, Hakâik, Tehzîb, Gâye, İnâye, Kifâye, Kenz, Hidâye, Vikâye, Bidâye* ve *Nihâye*'dir.¹³ Molla Hüsrev'in bu eserlerden yararlanması sadece derleme tarzında değil aynı zamanda görüşler arasında tercih veya eleştiri ya da farklı görüş belirtme şeklindedir. Kaynaklarının zenginliği ve sistemli yapısıyla *Mir'at*, fıkıh usûlü eserleri arasında çok önemli bir yere sahip olmuştur.

Mustafa el-Konevî (ö.1098/1687), Eyyübizâde Mustafa (ö.1119/1707), Mehmed Tarsûsî (ö.1145/1732), Mehmed İzmirî (ö.1165/1751), Ebû Saîd Hafidü'n-Nisârî (ö.1188/1774), Abdurrezzak Antakî (ö.1279/1862), Mustafa Vidinî (ö.1271/1854) *Mir'âtü'l-usûl* üzerine haşiye yazmıştır. Yine Ahmed Hamdullah b. İsmail Hâmid Ankaravî (ö.1317/1899) de *Mir'âtü'l-usûlü* ihtisar etmiştir. Eserin metni olan *Mirkâtü'l-vüşûl* Gelibolulu Osman b. Mustafa (ö.1136/1723) tarafından "*Teshîlü Mirkâti'l-vüşûl ilâ ilmi'l-usûl*" ismiyle Osmanlıca olarak dilimize çevrilmiştir.¹⁴ *Mir'at* üzerine ise Türkçe olarak bir yüksek lisans çalışması ve ansiklopedi maddesi yazılmıştır.

Usûlü'l-fıkhî'l İslâmî adlı eser yaşadığımız yüzyılda birçok üniversitede İslâm hukuku alanında çalışmalar yapmış olan Prof. Dr. Zekiyyüddîn Şa'bân tarafından Arapça olarak kaleme alınmıştır. İlk baskısı 1957-1958'de yayımlanan eser Aynu'ş-Şems Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri için ders kitabı olarak hazırlanmıştır. *Usûlü'l-fıkh*, fıkıh usûlüne dair konuların klasik fıkıh usûlü eserlerinin taşıdığı zorluklar gözetilerek ana hatlarıyla, örnek yönünden zengin ve kolay bir anlatımla sunulması

¹¹ Ferhat Koca, *Molla Hüsrev* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 60.

¹² Fatih Yücel, "Usul Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 319.

¹³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 7. Eserlerin isimleri ve yazarları hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Özket, *Molla Hüsrev ve Mir'âtü'l-usûl Adlı Eserinin Kaynakları* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992).

¹⁴ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 204; Koca, *Molla Hüsrev*, 60, 61.

düşüncesiyle Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez tarafından akıcı ve anlaşılır bir üslupla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁵ Ülkemizde uzun yıllardan beri İlahiyat Fakültelerinde ders kitabı olarak okutulmakta olan eser Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez tarafından notlar eklenerek genişletilmiş ve pek çok kez basımı gerçekleştirilmiştir.

Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-uşûl fî şerhi Mirkâti'l-vüşûl* adlı eseri bir mukaddime, iki maksat ve bir hatime kısımlarından meydana gelmektedir. Mukaddimeye Molla Hüsrev âdemoğullarını akl-ı selim ile mükerrerem kılan Allah'a hamd ederek başlamaktadır. Sonra kendisine hamdolunan Cenab-ı Allah'ın insanları doğru yola ulaştırdığı, onlara ahkâmı meşru kılıp bu ahkâmı istinbat etmeye onlardan bazılarını muvaffak kıldığını, böylece cehennem azabından kurtulmuş, günahlardan arınmak suretiyle de cenneti hak etmiş olacaklarını beyan etmektedir. Allah'ın varlığına ve birliğine halis ve samimi bir kalple şehadet ettiğini ifade ettikten sonra "O gün ki ne mal fayda verir ne oğullar. Allah'a arınmış bir kalp ile gelen başka"¹⁶ ayetlerle halis bir kalbin Allah katındaki önemine vurgu yaparak hamdele kısmını nihayetlendirmektedir.¹⁷ Salvele kısmında "Allah katından Kitab-ı Kerim ile teyid edilen" olarak vasıflandırdığı Peygamber Efendimiz'e salât ve selamdan sonra âline ve sünnette açıklanamayan şer'î hükümleri icmâlarıyla tamamlayan ashâbına da selam etmektedir.¹⁸ Klasik dönem müellifleri eserlerine genellikle önce besmele ile başlamakta ardından isim veya fiil cümlesi şeklinde hamd ile devam etmektedir ve sonrasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ve ailesine, ashâbına salât getirmektedir. Molla Hüsrev *Mirkât'te* alışılmışın dışına çıkarak hamd ve salât getirmeyi hal cümlesi şeklinde yaparak besmele ile birleştirmektedir. Burada usûlüddîni muhkem kılan, fûrûddini apaçık Kitap ile destekleyen zata hamd üzerine vurgu yapmaktadır. Aynı ifadelere *Mir'ât'ta* da yer vermiş ancak *Mir'ât'a* isim cümlesiyle hamederek başlangıç yapmıştır. Bu mukaddimede sırasıyla usûl, fûru, Kitap, sünnet, icmâ, istihsan ve istishâb lafızlarını zikretmiştir. Üzerinde ittifak edilen Kitap, sünnet ve icmâ hükmü ispat eden deliller olduğu için açıkça, dördüncü delil olan kıyası hükmü ispat eden değil izhar eden delil olduğundan gizli kıyas olan istihsan lafzı altında ifade etmiştir. Bunlardan sonra da Hanefîler ve Şâfiiler arasında ihtilafı olan istihsan ve istishâbı zikretmiştir.¹⁹

¹⁵ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l İslâmî (İslam Hukuk İlminin Esasları)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990), 17.

¹⁶ *Kur'an-ı Kerim Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), eş-Şu'arâ, 26/88-89.

¹⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl*, 2.

¹⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-uşûl*, 2.

¹⁹ Molla Hüsrev, *Fıkıh Usûlü İzahlı Mirkatü'l-vüsul Tercümesi*, çev. Davut İltaş (İstanbul: Muallim

Molla Hüsrev besmele, hamdele ve salveleden sonra sahabenin ictihadlarının kuyudan ilk çıkarılan kaynak suyu gibi saf ve berrak bir fikhî kaynak olduğunu, ashâb-ı kiramın avını avlayan bir avcı gibi şer'î delillerden hükümler çıkardığını²⁰ edebi bir dille ifade ettikten sonra usûlü'l-fıkhın tanımı, konuları ve önemine dair bilgilere yer vermektedir. Aslında klasik dönem Hanefî usûl eserlerinde usûlün mahiyeti ve konuları gibi hususlara değinilmemektedir. Ama Semerkandî (ö. 539/1144) ve Üsmendî (ö. 552/1157 ?) gibi bazı Hanefî müellifler eserlerinin başında bu konuları işlemektedirler. Müttekellimîn usûlcüleri ve Zeydiler de bu konulardan eserlerinin girişinde bahsetmektedirler.²¹

Molla Hüsrev mukaddimeden sonra birinci maksada/bölüme başlamaktadır.²² Bu bölümde şer'î deliller konusu bulunmaktadır. Şer'î deliller sırasıyla Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere dört ana rükünden yani başlıktan oluşmaktadır. Bu delillerden kıyası aklî, Kitab, sünnet ve icmâ nakli delil olarak zikredilmektedir.²³ Lafızlar, beyan ve dolayısıyla nesh konuları da bu bölümde Kitab başlığı altında incelenmektedir. Kitab ve sünnet arasında ortak olan konular Kitab, şer'u men kablenâ ve sahabî kavlinin hüccet oluşuna dair bilgiler sünnet, istihsan, istishâb konusu kıyas başlığı altında yer almaktadır.

Eserin ikinci maksadında/bölümünde hüküm, hâkim, mahkûmun bih ve ehliyet konuları dört ana başlık olarak izah edilmektedir. Eserin sonuç bölümü olan hâtîme kısmında ictihad tanımı ve şartları verildikten sonra müctehidde bulunması gereken özelliklere değinilmekte son olarak da ictihadda hata ve isabet konusu tartışılmaktadır.

Zekiyyüddîn Şa'bân'ın *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* adlı eserine önsözle başlamaktadır. Müellif önsözü hamd ve salât ile başlatırken Allah'ın hakikatin ve doğrunun yolunu gösterici olmasına atıfta bulunmakta, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) peygamberlerin sonuncusu oluşunu öne çıkarmaktadır.²⁴ Bu şekilde aslında başlamış olduğu ilmin önemine işaret etmekte bu ilimde hata yapmamak ve doğru bilgiyi ortaya çıkarmak için Allah'ın yardımına duyduğu ihtiyacı dile getirmektedir.

Esere böyle bir girişten sonra Zekiyyüddîn Şa'bân usûlü'l-fıkh ilminin fayda ve önem açısından en önde gelen ilimlerden olduğunu; bu ilim sayesinde fıkhın kaynaklarının anlaşıldığını, müctehid imamların bu kay-

Neşriyat, 2019), 25.

²⁰ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 2.

²¹ Yücel, "Usul Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü", 318.

²² Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 5.

²³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 6.

²⁴ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* (Beirut: Metâbiu Dâri'l-Kütüb, 1390/1971), 5.

naklardan hangi metotları takip ederek fikhî hükümlere ulaştıklarının bilinebileceğini ifade etmektedir.²⁵

Zekiyyüddîn Şa'bân'ın *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* adlı eseri bir giriş ve dört ana bölümden oluşmaktadır. Fıkıh usûlünün tarifi, konuları ve amacı hakkında genel bilgiler eserin giriş bölümünde bulunmaktadır. Bu bölümde yine fıkıh usûlünün doğuşu, tedvini ve fıkıh usûlü eserlerinde hâkim olan metotların özelliklerine ve bu metotlarda yazılmış eserlere yer verilmektedir. *Mir'ât* gibi bu eserin de birinci bölümü şer'î delillerden oluşmaktadır. Şer'î deliller de; Kitab, sünnet, icmâ, kıyas, mesâlih-i mürsele, istihsan, örf, sedd-i zerâi, şer'u men kablenâ, sahabî kavli ve istishâb şeklinde on bir alt başlıkta incelenmektedir.²⁶ Şer'î delillerden elde edilen hükümler eserin ikinci bölümünü kapsamaktadır. Bu bölüm hüküm ve kısımları, el-mahkûm fih yani hükme konu olan fiiller ve el-mahkûm aleyh yani hükmün muhatabı olan mükellef olmak üzere üç başlıktan oluşmaktadır. Eserin Kahire baskısında hâkim konusuna da ayrı başlık altında yer verilmektedir. Üçüncü bölüm kaynaklardan hüküm elde etme metotları (istinbat metotları) ile ilgili olup lafızlar, hükümlerin gayeleri (makâsîd), delillerin teâruzu ve nesih konuları dört başlıkta ele alınmıştır. Bu konular klasik dönem eserinde müstakil olarak ele alınmamakta, Kitab konusu içerisinde işlenmektedir. Makâsîd konusu ise doğrudan verilmekte ilgili konulara serpiştirilmektedir. Diğer eserin sonuçta ele aldığı ictehad ve taklit konularına da bu eserde dördüncü ve son bölümünde değinilmektedir.

Eserler içerik açısından mukayese edildiğinde her ikisinin de sistematiklerini oluştururken geçmişten etkilendikleri ve genel anlamda dönemlerinin tasnif anlayışını yansıttıkları görülmektedir. *Mir'ât* bir mukaddime, iki maksat (bölüm) ve bir hâtîme (sonuç) olarak düzenlenmişken, *Usûlü'l-fikhi'l-islâmî* bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Her iki eserde de şer'î deliller ilk bölümde yer almaktadır. Modern dönem eserinde istinbat metotları olarak müstakil bir bölüm içerisinde sunulan lafızlar, teâruz, makâsîd ve nesih konularından lafızlar, beyan ve nesih, klasik dönem eserinde şer'î deliller bölümünde, Kitab konusu içerisinde, Kitab ve sünnet arasındaki müşterek bahisler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Teâruz ve tercih konusu şer'î delillerin sonunda fasit delillerden sonra ele alınmakta, makâsîd konusu ise ayrı bir konu olarak değil, diğer konuların içerisinde geçmektedir.

Şer'î deliller *Usûlü'l-fikh*'ta on bir tane zikredilirken, *Mir'âtü'l-*

²⁵ Şa'bân, *Usûlü'l-fikh*, 5.

²⁶ Zekiyyüddîn Şa'bân, *Usûlü'l-fikhil-İslâmî* (İslam Hukuk İlminin Esasları), çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003).

usûl'de dörtle sınırlandırılarak diğer deliller bunların kapsamında değerlendirilmektedir. Önceki dinlerin hükümleri Kitab ve sünnet çerçevesinde, sahabî kavlini sünnet içerisinde, örfü de icmâ kapsamında incelenmektedir. İstishâb ve taharri gibi delillerin de bu dört delilden biriyle amel etmek olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca deliller Hanefî mezhebine göre fâsid kabul edilen ve fâsid kabul edilmeyen deliller olarak da bir ayrıma tabi tutulmaktadır. Hanefî mezhebine göre fâsid kabul edilen istishâb, delilin yokluğu ile istidlâl ve taklit delillerine de ek bölüm olarak teznîb başlığı altında yer verilmektedir. Asıl konularla ilgili olan tali konular “teznîb” ve “tezyîl” başlıkları altında ele alınmaktadır.

Zekiyyüddîn Şa'bân delilleri, üzerinde ittifak edilen deliller ve ihtilaf edilen deliller şeklinde bir ayrıma tabi tutarak bilginlerin hüccet olarak kabul edip etmemelerini nazar-ı itibara almaktadır. Buna göre üzerinde ittifak edilen deliller Kitab, sünnet, icmâ ve kıyas, ihtilaf konusu olan deliller ise mesâlih-i mürsele, istihsan, örf, sedd-i zerâi', şer'u men kablenâ, sahâbî kavli ve istishâbdır.

Her iki eserde de hüküm konusu ikinci bölümde ele alınmakta, hüküm, hâkim, mahkûm bih ve mahkûm aleyh olarak dört başlık altında incelenmektedir. İki eserin son bölümünde icthad konusu incelenmektedir. Klasik dönem eserinde sadece icthadın mahiyeti, şartları, icthadda hata ve isabet konuları tartışılırken, modern dönem eserinde bunlara ek olarak taklit konusuna da değinilmektedir. Zekiyyüddîn Şa'bân eserinde taklidin caiz olup olmadığı ile ilgili görüşlere yer verdikten sonra müctehid olmayan kimsenin müctehid imamlardan birisini taklit etmesi gerektiğine dair görüşü tercih etmektedir. Molla Hüsrev'in fâsid deliller olarak zikrettiği “taklit” delili ile kastı müctehid olmayan kimsenin (âmmî) müctehidi taklit etmesi değildir. Çünkü buradaki taklit bir delile dayanmaktadır. Fâsid delil olarak zikrettiği taklit ise kendisine tabi olmanın vacip olduğuna dair bir delil bulunmaksızın sırf sözünde doğru olduğuna inanarak başkasına tabi olmak demektir.²⁷ Bu şekilde eserlerin içeriklerinde farklılıklar ve benzerlikler bulunmaktadır.

2. Üslup ve Yöntem Açısından Eserlerin Karşılaştırılması

Mir'at'ta kavramlar öncelikle mantıki kurallar çerçevesinde tarif edilmekte, daha sonra hükümler açıklanmaktadır. Molla Hüsrev önce kendi tercih ettiği görüşüne, ardından muhalif görüşe deliliyle birlikte yer vermektedir. Bu muhalif görüşleri çürütüp kendisinin doğruluğunu ispatlamaya çalışır. Bazen “şöyle denirse” şeklinde itirazlar getirerek,

²⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 266; Molla Hüsrev, *Fıkh Usûlü İzahlı Mirkatü'l-vüsul Tercümesi*, 283.

“biz de deriz ki”, “cevap verilir ki” gibi ifadelerle de bu itirazlara cevap vermektedir. Tercih ettiği bir görüş için “doğru olan budur” ve “ben derim ki”, benimsemediği bir görüş için ise “bu bâtıldır” demekten çekinmemektedir.²⁸

Molla Hüsrev’in *Mir’âtü’l-uşûl fî şerhi Mirkâti’l-vüşûl* adlı eserinin sistematik açıdan en çok Pezdevî’nin *el-Usûl* adlı eserinden etkilendiği görülmektedir. Zira Molla Hüsrev usûl ilmi hakkında birçok muteber kitabın yazıldığını bunların en meşhurlarının ve önemlilerinin İmam Fahrü’l-İslâm Ali bin Muhammed el-Pezdevî’nin eseri olan *Usûl-i Pezdevi* olduğunu beyan etmekte ve İmam’ın kelamını fazlalıklardan arındırmak, daha anlaşılır kılmak, fikirlerine muttali olmak, meramını açıklamak suretiyle tereddütleri gidermek, meseleyi tahkik etmek kastıyla yeni bir eser yazılabileceğini ifade etmektedir. Bu ifadelerle fıkıh usûlü yazmadaki amacını da ortaya koymaktadır.

Bazı usûl eserleri telif edenler tertiplerini oluştururken usûlün konularından birisini -ki bunlar özellikle deliller veya hükümler olmuştur-merkeze yerleştirip diğerlerini onun etrafında değerlendirmektedirler. Gazzâlî (ö. 505/1111) de fıkıh ve usûl faaliyetinin sonucu olarak elde edilen semere olan şer’î hükmü ve bu “semere”nin türevlerini merkeze alarak fıkıh usûlünün konularını mukaddimeden sonra semerenin elde edileceği kaynaklar (şer’î deliller), elde edilen semere (hükümler), semere elde etme şekli (istinbat metodları) ve semereyi elde edecek kimse (müctehid) şeklinde dört ana bölüm şeklinde sıralamaktadır. Bu taksim usûl konularının tasnif edilmesinde belirli bir seviye ve uygunluğu göstermekle beraber çeşitli nedenlerle sonraki usûlcülerce devam ettirilememiş olsa da ana hatlarıyla günümüz eserlerinde genellikle benimsendiği görülmektedir. *Müstasfâ*’da şer’î delillerin kıyası dışarıda bırakarak Kitap, sünnet ve icmâ olmak üzere üçle sınırlandırılması, kıyası hüküm elde etmede kullanılan metotlardan sayılması²⁹ ve hüküm konusunun şer’î delillerden önce birinci bölümde ele alınması gibi bazı farklılıklar bulunmakla birlikte bu dörtlü tasnifi (şer’î deliller-hükümler-istinbat metodları- ictihad) Zekiyüddin Şa’bân’ın eserinde kendisini göstermektedir.

Zekiyüddîn Şa’bân, fıkıh usûlü ilminin öneminden dolayı birçok eser kaleme alındığını ancak bu eserlerin herkes tarafından anlaşılmasında sıkıntılar olduğunu, bu kitaplara yönelenlerin temel kaygılarının o kitabın

²⁸ Ferhat Koca, “Molla Hüsrev’in Hayatı, Eserleri ve Kişiliği”, *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa)*, ed. Tefik Yücedoğru vd. (Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013), 36.

²⁹ Hücetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-uşûl* (Medine: Şirketü’l Medineti’l Münevvere, 1428/2008), 1/19.

üslubunu anlamak ve ifadelerini çözmek olduğunu açıklamakta, bu sebeple de okuyucunun ilmin esası ve özünden daha çok lafızlarla uğraşmak zorunda kaldığına dikkat çekmektedir. Ayrıca bu eserlerin ancak bu konuda uzmanlaşmış ya da az çok uğraşmış kişiler tarafından anlaşılabileceğini belirtmektedir. Yine müelliflerin bazılarının eserlerinde okuyucuyu asıl konuya yönelmekten alıkoyacak ölçüde cedel ve lâfzî tartışmalara yer verdiğini, bazılarının da bilmece gibi anlaşılması mümkün olmayan sözler haline getirecek düzeyde kısa ifadeler kullandıklarını, bunun neticesinde de müellifin maksadına açıklık getirmek üzere kapalı ifadeleri izah eden “şerhler”, bu şerhler için “hâşiyeler”, hâşiyeler için de “takrîrât” ve “ta'likât” yapılması ihtiyacı doğduğunu zikretmektedir. Dolayısıyla böyle bir esere başvuranların temel kaygısının, ifadeleri çözmek ve üslubunu anlamak olduğunu, okuyucuyu ilmin özünden ziyade lafızlarla meşgul olmak zorunda bıraktığını da ilave etmektedir.³⁰ Zekiyyüddîn Şa'bân bu açıklamalarla fıkıh usûlüne dair kolay ve anlaşılır bir eser kaleme alma ihtiyacının oluştuğunu belirterek kitabını yazmadaki temel gayesini ortaya koymaktadır.

İlk dönem usûl eserlerinin genelinde “mezhebî karakter” baskın bir şekilde dikkat çekmektedir. Bu eserlerde ait oldukları mezhebin fîrû meselelerine hüküm verilirken dayandıkları delilleri ve takip ettikleri yöntemleri açıklamak suretiyle mezhep içi tutarlılığı ortaya koyma gayesi kendisini göstermektedir. Molla Hüsrev'in eserinde de bu görülmekte, eserin üslubu Hanefî usûl anlayışı üzerine kurulmaktadır. Modern dönem denilen, yirminci yüzyılın başlarından itibaren ise bazı yönleri ile klasik anlayıştan uzaklaşan farklı bir fıkıh usûlü yazım tarzının benimsendiği görülmektedir. Muhammed el-Hudârî'nin (ö. 1346/1927) öncülüğünü yaptığı bu yazım tarzına sahip eserlerin ortak amaçları; klasik dönem eserlerinde mevcut olan bol terimli ağır üslubu anlaşılır bir hale getirmek, fıkıh usûlü konularında farklı usûl ekollerinin anlayışlarını ve kabullerini bir araya getirerek bunları kaynaştırmak, büyük tartışmalara girmeden usûl ilmine dair temel konuları genel bir çerçeve çizerek sunmaktır.³¹ Zekiyyüddîn Şa'bân'ın *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî* adlı eseri de bu amaçlarla kaleme alınmıştır. Bu eser de dönemindeki diğer eserler gibi özellikle İslâmî ilimlere ve klasik metinlere vakıf olmayanların da fıkıh usûlü hakkında bilgi sahibi olmaları noktasında katkı sağlamıştır.³²

Zekiyyüddîn Şa'bân, usûl konularını ele alırken ana başlıklar altında

³⁰ Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 6, 17.

³¹ Asım Cüneyd Köksal - İbrahim Kâfi Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/206.

³² Köksal - Dönmez, “Usûl-i Fıkıh”, 42/206.

alt başlıklar açarak, ayrıntılı bir şekilde ve maddeleştirerek konuları incelemektedir. Zaman zaman soru-cevap metodunu kullanmaktadır. Her bir konuda varsa farklı görüşlere özellikle de Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelî mezhebi görüşlerine ve delillerine yer vermekte ardından kendi görüşünü ve neden bu görüşte olduğunu izah etmektedir. Sonuca ulaşırken de naklî delillerden daha çok aklî delilleri kullanmaktadır. Usûl bilgilerini işlerken neden-sonuç ilişkisine göre değerlendirmeler yapmakta ve mevcut bilgilerin örneklerle pratik sonuçlarına yer vermektedir.

Her iki eserde de şer'î delillerin ilki olan Kitab ele alınmıştır. Molla Hüsrev, bu konuyu Kitab'a özel konular ve Kitab ile sünnet arasında ortak konular şeklinde iki başlıkta ele alırken Zekiyyü'dîn Şa'bân, Kitab'ın tarifi, özellikleri, nüzûlü, tedvîni, cem'i, kısım kısım indirilişinin hikmeti, kaynak değeri, kaynaklar arasındaki yeri, hükümlere delaleti ve hükümleri açıklayışı, mütevatir olmayan kıraatin kaynak olması şeklinde pek çok başlık altında ayrıntılı işlemektedir.

Molla Hüsrev Kitab'ın tarifini yaparken özellikle tevatür üzerinde³³ durmakta ve Rasûlullah (s.a.v.) tarafından tevatüren nakil olunmayan şeyin Kur'an olmadığını vurgulamaktadır. Müellif, meşhur ve âhad yol ile gelmiş şâz kıraatlerle hüküm konusunda Hz. Peygamber'den nakledilmiş olanların Kur'an'dan olmasında tevatürün şart olduğunu, şâzların meşhurlarıyla amel caiz olmakla birlikte bunlara Kur'an hükmü verilemeyeceğini ifade etmektedir.³⁴ Kur'an-ı Kerim'deki şâz kıraatlerin meşhur ve gayr-ı meşhur kısımlarına ayrıldığından hareketle gayr-ı meşhur şâz kıraatlerin bütün imamlarca muteber kabul edilmediğini bunlarla hiçbir şer'î hükmün sabit olmadığını açıklamaktadır. Meşhur şâz kıraatlerin ise İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Şafî'ye (ö. 204/820) göre yine hiçbir şer'î hükümde muteber olmadığını, Hanefî imamlarına göre ise ancak ibadet ve muamelat konularında muteber olduklarını belirtmektedir.³⁵

Molla Hüsrev, Kitab'ı "Resûlümüze indirilmiş ve ondan tevatüren nakledilmiş olan nazımdır" şeklinde tarif ederken tevatür konusu üzerinden besmele konusunu tartışmaya açmaktadır.³⁶ Kitab ve sünnet

³³ Molla Hüsrev tevatürün keyfiyetinde fukahannın ihtilafına yer vermiştir ki; bazılarına göre lafzın hem özünde (cevher) hem de suretinde (hey'et) tevatür şartken bazılarına göre ise yalnız özünde tevatür şarttır, suretinde tevatür şart değildir. Molla Hüsrev'e göre bu husustaki tercih edilen görüş, lafzın özünün Kur'an'dan olması nedeniyle özünde tevatürün şart olduğu, sureti ise Kur'an'dan olmadığı için tevatürün şart olmadığı şeklindedir (Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 17).

³⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 17.

³⁵ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 18.

³⁶ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 18, 19.

arasındaki müşterek konuları da iki bölümde açıklamaktadır. Birinci bölüm lafızlarla ilgili konulardan oluşmaktadır. İkinci bölümde ise beyan konusu işlenmektedir. Mukayesede esas alınan diğer eser bu konuları başka bir bölümde ele aldığı ve mukayese yapılamayacağı için bu konuların ayrıntısına girilmemektedir.

Molla Hüsrev Kitab ve sünnet arasındaki müşterek konuları lafızlar ve beyan konuları şeklinde iki bölümde açıklamaktadır. Lafızları mana-ya vaz' olunuşları açısından *hâs*, *âmm*, *müşterek* ve *cem-i münekker*,³⁷ vaz' oldukları manaya açık bir şekilde delalet etmeleri açısından *zâhir*, *nass*, *müfesser*, *muhkem*, kapalı bir şekilde delalet etmeleri sebebiyle ise *hafî*, *müşkil*, *mücmel*, *müteşâbih*,³⁸ lafızların ne gibi manalara delaletleri ve ne gibi amaçlarla söylendiğine lafzî işitenlerin vukufu açısından da *dâl bi'l-ibâre*, *dâl bi'l-işâre*, *dâl bi'd-delâle* ve *dâl bi'l-iktizâ* şeklinde kısımlara ayırmaktadır.³⁹ Molla Hüsrev bunları sahih istidlaller olarak nitelemekte ve ardından fasl başlığı açarak fasit istidlaller konusuna yer vermektedir.⁴⁰ Zekiyyüddîn Şa'bân bu konuları istinbat metotları başlığı altında müstak-til bir bölüm olarak ele almaktadır. Zekiyyüddîn Şa'bân da lafızların aynı şekilde dörtlü taksimine yer vermekte, Molla Hüsrev'den farklı olarak vaz'oldukları mana bakımından lafızları *hâs*, *âmm* ve *müşterekle* sınırlı tutmakta, müevvel veya *cem-i münekkere* değinmemektedir.

Molla Hüsrev, beyanı "daha önce geçen söz veya fiilden sonra kastedileni yine bu söz ve fiille ilgisi olan bir fiil veya sözle açıklamaktır" şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanımla beyanın söz, fiil veya sükût şeklinde olabileceğini ifade etmekte, fiille beyanın olamayacağını iddia edenleri delilleriyle reddetmektedir. Fukaha metoduyla yazılan diğer fıkıh usûlü eserlerinde olduğu gibi beyan konusunu; beyan-ı takrîr, beyan-ı tefsir, beyan-ı tağyir, beyan-ı zaruret, beyan-ı tebdil şeklinde beş kısma ayırmaktadır.⁴¹ Bu konuda da Pezdevî'nin taksimini esas almaktadır.⁴² Molla Hüsrev, beyan-ı tebdil dediği nesh konusuna neshin tarifi, imkânî, mahalli, şartı, nâsîh ve mensûh konu başlıkları altında genişçe yer vermektedir. Zekiyyüddîn Şa'bân bu konuyu üçüncü bölüm olan istinbat

³⁷ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 20, 21.

³⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 21.

³⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 22. Molla Hüsrev her lafzın tarifini yaparken örneğini verip, ardından hükmünü yazmaktadır. Hükmü yazarken de o lafızdan anlaşılan şey ile amelin vacip olması ve o lafzın te'vil, tahsis ve neshe ihtimalinin bulunup bulunmadığını da zikretmektedir. (Ömer Korkmaz, "Usûl Yazımında İki Farklı Yaklaşım Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi Örneği", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (2019), 243.

⁴⁰ Korkmaz, "Usûl Yazımında İki Farklı Yaklaşım", 243.

⁴¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 183, 184.

⁴² Pezdevî, *el-Usûl*, 3/159.

metotları başlığı altında müstakil bir bölüm olarak ele almakta, Molla Hüsrev'in işlediği konulara ilave olarak neshin hikmeti ve nesih ile tahsis arasındaki fark ve neshi bilme yolları konularına da yer vermektedir.

Fıkhî meselelerin çözümünde Kur'an'dan sonra ikinci kaynak olan sünnetin sıhhati konusu özel bir önem arz etmektedir. Molla Hüsrev de Zekiyyüddîn Şa'bân da bu hassasiyetin bir ürünü olarak sünnet konusuna hadis usûlü kitaplarında yer alacak kadar geniş ve ayrıntılı yer vermektedirler.

Molla Hüsrev ikinci rükün başlığıyla yer verdiği sünnet konusunu ele alırken önce sünnete mahsus konular olarak sünnet, hadis ve vahiy kavramlarına açıklık getirmektedir.⁴³ Daha sonra sözle ilgili bahisler başlığı altında kavli sünnet, Hz. Peygamber'in fiilleri ve takrirleri olmak üzere üç fasılda konuyu ele almaktadır. Kavli sünnetle ilgili konular da hadisin Hz. Peygamber'e isnadının keyfiyeti, ravinin şartları, ravinin hali, inkıta, ta'n, haberin mahalli (konusu), haber şeklinde yedi bahis altında izah edilmektedir.

Molla Hüsrev bu konudan sonra ek bölüm altında modern usûl eserlerinde müstakil başlıklar altında ele alınan şer'u men kablenâ ve sahabî kavli delilleri hakkında bilgiler vermektedir.⁴⁴ Zekiyyüddîn Şa'bân sahabî kavlini onuncu delil olarak zikretmekte⁴⁵ ve Molla Hüsrev'den biraz daha ayrıntılı konuyu işlemektedir. Bu başlık altında önce sahabî tanımı üzerinde durmakta sonra, sahabî kavlinin hüccet olup olmadığı hakkındaki görüşleri ve kendi tercihini belirtmektedir.

Molla Hüsrev'in üçüncü rükün olarak, Zekiyyüddîn Şa'bân'ın üçüncü bölümde ele aldığı icmâ konusunda her ikisinin de birbirine paralel şekilde konuyu işledikleri görülmektedir. İcmâ, iki eserde de sünnetten sonra şer'î delillerin üçüncüsü olarak yer almaktadır. Zekiyyüddîn Şa'bân icmân hüccet değerini doğrudan icmâ sarîh ve sükûtî icmâ şeklinde ayırarak açıklarken Molla Hüsrev, icmân rüknünün ittifak olduğu ve bu ittifakın da bir azimet bir de ruhsat yönü olduğundan hareketle sarîh ve sükûtî icmâ ele almaktadır. Molla Hüsrev icmâ mertebelerine ayırmakta ve öldüklerinde sahabenin icmânını en kuvvetli ve mütevattir olarak nitelendirmektedir. Molla Hüsrev örf ve teâmül de icmâ kapsamında değerlendirmektedir.

Her iki eserde de dördüncü delil olarak zikredilen kıyas konusu uzun bir şekilde ele alınmaktadır. Genelde ortak konuları işlemekle birlikte aralarındaki farklılıklar da bulunmaktadır. Zekiyyüddîn Şa'bân Molla

⁴³ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 207.

⁴⁴ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 225.

⁴⁵ Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 201, vd.; Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 184, vd.

Hüsrev'e göre kıyasın tarifini daha ayrıntılı yapmasına rağmen her ikisi de kıyasın yeni bir hüküm ortaya koymadığı ve kıyasın hükmün müspiti değil müzhiri olduğunda ortak görüştedirler. Yine her iki eserde kıyasın rükünleri, şartları, hüccet oluşu, illet konuları genel olarak benzer şekilde işlenmektedir. Zekiyyüddîn Şa'bân kıyasın neye göre ta'lil edileceğine dair usûlcülerin görüşlerini aktardıktan sonra usûlcülerin aksine Kitab ve sünnette yer alan pek çok hükmün bir işten doğacak fayda ve zarar esasına göre yani "hikmet" ölçüsünde ta'lil edildiğine" dair örnekler zikretmektedir. Kıyasta illetin insanlar için bir maslahatı gerçekleştirmek veya onlardan bir zararı defetmek üzere hükmün konmasına sebep olan vasıf olarak kabul edilmesi gerektiğini, bu vasıf açık ve munzabit şekilde bulunduğu zaman hükmün buna göre ta'lil edilebileceğini savunmaktadır. Hanefîlerin hikmetle ta'lili bırakarak açık bir vasıfla ta'lile yönelmelerindeki gayenin; hikmetle ta'lil yapılması halinde mezhebe yöneltmesi muhtemel itirazların önünü kesmek olduğunu ifade etmektedir. Bu hususta Hanefî düşüncesini temsil eden klasik dönem eserinden bir farkı bulunmamaktadır. Bu bağlamda Zekiyyüddîn Şa'bân'ın eserinin hikmet, maslahat ve makâsîd kavramlarını öne çıkardığı görülmektedir.

Molla Hüsrev, istihsan konusunu da kıyas konusu içerisinde incelemektedir. Müctehidin istihsan ile amel etmeye yönelmesinin sebeplerini herhangi bir nass, icmâ, zaruret ya da kapalı kıyas olarak sıralamaktadır. Bir meselenin hükmü konusunda kıyas ile istihsan karşılaştığı zaman istihsanın hükmü kıyasın hükmünden kuvvetli olmadıkça istihsanın kıyasa tercih edilmeyeceğini belirtmektedir. Zekiyyüddîn Şa'bân, istihsanı altıncı delil olarak zikretmekte⁴⁶ ve Molla Hüsrev'in istihsanın dayandığı sebepler olarak zikrettiği nass, icmâ, zaruret ve kapalı kıyasa örf ve maslahatı da ekleyerek altı çeşit istihsandan söz etmektedir. Usûl kitaplarında istihsanın Hanefî mezhebine ait bir delil olduğu, Hanefîler dışındaki bilginlerin istihsanı hükümleri elde etmede bir delil olarak kabul etmedikleri yönünde yaygın bir kanaat olduğunu ve bunun gerçeği yansıtmadığını belirtmektedir. Onların istihsana karşı çıkmalarının nedeni; istihsanı, onu delil kabul edenlerin anladığı şekilde anlamamaları ve başka anlam yüklemiş olmaları ve istihsanı şer'î bir delile bağlanmadan şahsî ve keyfî hüküm vermek olarak anlamaları olduğunu ifade etmektedir. Ona göre böyle bir istihsan anlayışı sadece İslâm hukuk bilginleri nezdinde değil, Müslümanlar açısından da kabul edilemez.

Zekiyyüddîn Şa'bân'ın beşinci delil olarak zikrettiği mesâlih-i mürsel-

⁴⁶ Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 174, vd.; Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 164, vd.

eye⁴⁷ Molla Hüsrev delilleri arasında yer vermemektedir. Fıkıh usûlü konularının mukayeseli olarak ele alındığı dönemden itibaren, usûlcülerin geneli tarafından Hanefîlerin maslahat-ı mürseleye itibar etmedikleri görüşü benimsenmektedir. Bu durum genel olarak, şer'î delillerin dörtle sınırlandırılmasından ve kendisine kıyas edilecek belli bir aslın bulunmasının kıyasın zorunlu şartlarından biri olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Yani maslahatın Hanefî mezhebinin usûl literatüründe şer'î deliller içerisinde yer almaması, maslahat ve makâsıdla ilgili kavramlara doğrudan yer verilmiş olmaması, Hanefîlerin hükümlerin maslahat prensibine dayandırılarak ta'lil edilmesini kabul etmedikleri şeklinde değerlendirilmektedir. Buna karşın Hanefîlerin dışındaki usûl bilginlerinden bazıları, Hanefîlerin maslahat-ı mürseleye itibar ettiklerini ileri sürerken, Hanefî usûlcülerin bazıları da klasik Hanefî teorilerinin maslahat-ı mürseleyi içine aldığı, ona caiz veya vacip olarak itibar edildiğini ileri sürmektedirler.

Zekiyyüddîn Şa'bân, eserinin yedinci bölümünde şer'î delillere ve İslâm hukukunun temel kurallarına ters düşmeyen örfün hüküm istinbatında dikkate alınması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸ Örfün değişmesi ile örf üzerine kurulmuş hükümlerin de değişebileceğini ve bunun kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Molla Hüsrev ise örfe icmâ içerisinde çok kısa değinmektedir.

Molla Hüsrev sahabî kavlini şer'u men kablênâ ile birlikte, Kitab ve sünnete bağlı diğer deliller olarak sünnet konusundan sonra teznîb (ek bölüm) olarak isimlendirdiği başlık altında değerlendirmektedir.⁴⁹ Akılla kavranamayan konularda sahabî kavlinin hüccet olabileceğini belirtmektedir. Zekiyyüddîn Şa'bân, sahabî kavlini onuncu delil olarak ayrı bir başlıkta ele almakta⁵⁰ ve üzerinde icmâ gerçekleşmeyen sahabî kavlinin sonraki nesiller için bağlayıcı olmadığı sonucuna ulaşmaktadır.

Zekiyyüddîn Şa'bân şer'u men kablênânın hükmü konusunda Kur'an-ı Kerim ve sünnette yer almayan hükümlerin müslümanlar için bağlayıcı olmadığı hususunda ve Kur'an ve sünnet içerisinde yer alıp da neshedildiğine dair delil bulunan hükümlerin de müslümanlar için geçerli olmadığı konusunda âlimlerin ittifakından söz etmektedir. Müslümanlar açısından da geçerli olduğuna işaret eden delil bulunan hükümlerin ise bağlayıcı olduğunu ve bu delilin, Molla Hüsrev gibi Kur'an ve sünnet çerçevesinde düşünülmesi gerektiğini bildirmektedir.

⁴⁷ Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 162, vd.; Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 151, vd.

⁴⁸ Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 192.

⁴⁹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 226.

⁵⁰ Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 201, vd.; Dönmez, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 184.

Molla Hüsrev istishâb deliline kıyas konusundan sonra yani şer'î delilleri sıraladıktan sonra teznîb adı altında ek bir bölüm içerisinde “fâsîd deliller” başlığıyla yer vermektedir.⁵¹ Zekiyyüddîn Şa'bân ise bu delile Kitab, sünnet, icmâ ya da kıyas yoluyla hükme varılamayan konularda en son müracaat edilebilmesi gerektiğini ifade etmekte⁵² ve deliller sıralamasında sonuncu ve on birinci delil olarak zikretmektedir.

Şer'î deliller özelinde üslup ve yöntem açısından eserler karşılaştırıldığında her iki eserin sistematik olarak farklı olsa da düşünce tarzı olarak birbiriyle örtüştüğü görülmektedir.

Sonuç

On beşinci asırda yazılmış, müteahhirun dönemi klasik fıkıh usulü eserlerinden olan Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâti'l-vüşûl* adlı eseri sade, anlaşılır bir Arapça ile yazılmış ve birçok usul ve furû eserlerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. Her bir usûl kuralını fer'î bir örnekle açıklama yoluna gitmiştir. İçeriği, üslubu ve yöntemi ilim çevrelerince hüsnü kabul gördüğü için uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Kendinden sonraki usûl eserlerine de ışık tutmuştur. Konuların tasnifi ve ele alınış üslubu açısından fukaha metoduna göre yazılmış bir eserdir. Molla Hüsrev eserinde Hanefî ve Şafî mezhebi arasındaki ihtilafı konuları soru-cevap şeklinde ele almış, Hanefî mezhebi tarafından kabul edilen görüşle konuyu sonlandırmıştır. Şafî mezhebinin ihtilafı yanında Hanefî mezhebi içerisindeki ihtilafı da değinmiş ve Ebû Hanife'nin görüşünü esas almıştır.

Yirminci yüzyılda yazılmış, modern dönem fıkıh usulü eserlerinden olan Zekiyyüddîn Şa'bân'ın *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî* adlı eseri kendi ifadeleriyle klasik dönem fıkıh usûlü eserlerinin dil, üslup ve metot açısından taşıdığı zorluklar dikkate alınarak daha kolay bir üslupla ve bol örnek verilerek kaleme alınmış bir eserdir. Konular maddeleştirilerek, delilleri ile sistematik bir şekilde ele alınmıştır. Her bir konu işlenirken olabildiğince dört mezhep Hanefî, Malikî, Şafî ve Hanbelî mezhep görüşlerine değinilerek ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Eserde bu mezheplerden tercih edilmesi gereken görüş ve niçin tercih edilmesi gerektiğini belirtilerek konular sonlandırılmış ve genellikle tercihlerde akla ve delillere yer verilmek suretiyle herhangi bir mezhep öncelenmemiştir.

Usûl kavramlarının tarif edilmesinde ve usûl kaidelerinin ortaya konmasında her iki eserde de pek çok örnek kullanılmıştır. Bu örneklerden

⁵¹ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl*, 264.

⁵² Şa'bân, *Usûlü'l-fıkh*, 211.

bazıları her iki eserde aynı konularda verilmiştir. Zekiyyüddîn Şa'bâ'n konuları pek çok alt başlık altında incelediği için Molla Hüsrev'den daha çok örneğe yer vermiştir. Her ne kadar modern dönem eserlerinde konular daha sistematik ve alt başlıklar halinde, bol örneklerle anlatılmış olsa da klasik dönem eserlerinin derinlik ve zenginliği bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Badır, Seyit. *Molla Hüsrev ve Mirkâtü'l-vusûl Adlı Eserindeki Yöntemi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Bağdadlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asârü'l-musannifin*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1955.
- Büyük Haydar Efendi. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. nşr. M. Çevik-K. Meral. İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*. Medine: Şirketü'l Medineti'l Münevvere, 1428/2008.
- Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev'in Hayatı, Eserleri ve Kişiliği". *Uluslararası Molla Hüsrev Sempozyumu (18-20 Kasım 2011 Bursa)*. ed. Tevfik Yücedoğru vd. 21-52. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2013).
- Koca, Ferhat. *Molla Hüsrev*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Korkmaz, Ömer. "Usûl Yazımında İki Farklı Yaklaşım Molla Hüsrev ve Fudayl Çelebi Örneği". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/1 (June 2019), 237-250. <https://doi.org/10.30627/cuilah.538855>
- Köksal, Asım Cüneyd - Dönmez, İbrahim Kâfi. "Usûl-i Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/201-210. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Molla Hüsrev. *Fıkıh Usûlü İzahlı Mirkatü'l-vüsul Tercümesi*. çev. Davut İltaş. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2019.
- Molla Hüsrev. *Fıkıh Usûlü Mirkatü'l-Vüsûl Tercümesi ve Şerhi*. çev. Haydar Sadıkoğlu. İstanbul: Özgü Yayınları, 2014.
- Molla Hüsrev. *Mir'âtü'l-uşûl fi şerhi Mirkâtü'l-vuşûl*. İstanbul: Dersaadet, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1321/1903.
- Molla Hüsrev. *Mirkâtü'l-vuşûl ilâ 'ilmi'l-uşûl*. İstanbul: Matbaa-i el-Hac Muharrem Efendi el-Bosnevi, 1291/1874.
- Özel, Ahmet. *Hanefî Fıkıh Âlimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.
- Özket, Hasan. *Molla Hüsrev ve Mir'atü'l-Usûl Adlı Eserinin Kaynakları*. Erzurum:

- Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Pezdevî, Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî. *el-Usûl*. nşr. Abdullah Mahmud Umer. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Seyyid Bey, Muhammed. *Medhâl*. İstanbul: Matbaai-Amire, 1333/1914.
- Seyyid Bey, Muhammed. *Fıkh Usûlü*. çev. Hasan Karayiğit. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Metabiu Dari'l- Kütüb, 1390/1971.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü'l-fıkhil-İslâmî (İslâm Hukuk İlminin Esasları)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1990.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn. *Usûlü'l-fıkhil-İslâmî (İslâm Hukuk İlminin Esasları)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Şâkir, Muhammed el-Hanbelî. *Uşûlü'l-fıkhî'l-İslâmî*. İstanbul: Güven Matbaacılık, ts.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1988.
- Ünal, Halit, "Mirkâtül Vusûl ilâ 'ilmi'l-Usûl-II". *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 3/1 (2010), 88-110.
- Ünal, Halit. "Mirkâtü'l Usul". *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 2/3 (2009), 27-49.
- Ünal, Halit. "Mirkâtül Vusûl ilâ 'ilmi'l-Usûl-III". *Avrupa İslâm Üniversitesi İslâm Araştırmaları* 4/1 (2011), 49-69.
- Yücel, Fatih. "Usul Yazım Yöntemi Açısından Hicrî VIII-X. Asra Ait Zeydî ve Hanefî Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/22 (2013), 305-339.